

LABORATORIJ KREATIVNE EDUKACIJE CENTRA SUVREMENE UMJETNOSTI UJAZDOWSKY U VARŠAVI

Razgovor s Marijom Parczewskom i Januszem Byszewskim* vodila Małgorzata Muszańska

Janusz Byszewski:

Projekt *4 x Pierog - ili vlast za maštu* bio je realiziran u selu Pierog u vojvodstvu Siedlce. U selu Pierog četiri godine za redom, uglavnom ljeti, organizirali smo radionice i aktivnosti. Počeli smo od rada s djecom, kasnije smo polako uključili i najstarije stanovnike sela. Najlakše je bilo zainteresirati te dvije skupine, jer su one imale najviše vremena. Taj je projekt doveo do izložbe, koja je bila u Zavičajnom muzeju u Siedlcama. To je bila izložba koju su pripremili stanovnici sela o njima samima. Pitali smo se jesu li ljudi, o kojima inače drugi rade izložbe, u stanju realizirati izložbu o sebi. Izložbu o stanovnicima sela obično organiziraju ljudi iz grada. Kada je to izložba o prijestupnicima, obično je pripremaju pravnici i psiholozi. O crncima - bijelci, o emigrantima - domaći.

U projektu je tijekom četiri godine sudjelovalo nekoliko desetaka stvaralaca: fotografa, umjetnika, slikara, grafičara, psihologa, pedagoga i kulturnih radnika. Na početku je naša uloga bila značajna, a kasnije ju je trebalo minimalizirati, i dovesti do stanja u kome bismo postali nevidljivi. Tijekom priprema smo pomagali samo onoliko koliko je naša pomoć bila neophodna. Savjetovali smo i poučavali određene tehnike izražavanja. Pripremili smo dvadesetak drvenih ploča jedan i pol metar visine i jedan metar širine. Svaka obitelj koja je pristala sudjelovati u projektu dobila je jednu od njih na tjedan dana i stvarala je na njoj cijelo to vrijeme. Dogovorili smo se da površinu podijelimo na četiri polja: djetinjstvo, mladost, zrele godine i starost. To je bilo jedino ograničenje. Svakoj obitelji je pomagao jedan ili po dvoje umjetnika - na diskretan način, u skladu s određenom metodom. Pomagali smo i poučavali određene tehnike i odobravali smo njihov rad. Obitelji su tajno od ostalih stanovnika sela stvarali na tim pločama. Gotove slike su bile prenesene u Zavičajni muzej u gradu Siedlce, gdje je bila i izložba. Za goste iz sela organizirali smo prijevoz autobusima. Stanovnici su pripremili koncert i... pierogi¹ za vernisaž.

Małgorzata Muszańska:

Htjela bih pitati kako je to izgledalo? Jeste li otišli k tim ljudima i rekli: dajemo vam ploče, i sad vas molimo da slikate nešto o sebi.

Janusz Byszewski:

Ovu izložbu mogli smo ostvariti samo zahvaljujući tome što smo sa stanovnicima Pieroga surađivali prethodne tri godine. U vatrogasnom domu u Pierogu održalo se nekoliko izložaba i koncerata. Jedne smo godine radili s grupom Jubilee Arts iz Engleske, koja se specijalizirala u kreativnom djelovanju u manjinskim sredinama.

Jedna od ideja bila je priprema kazališne predstave o povijesti sela Pierog. Englez Tony, koji je imao veliko iskustvo u stvaranju kazališnih sjena, tehničari Dalekog istoka, kada je vidio narodne "wycinanki"² (u okolici Siedlca to je jako popularna tehnika), sjetio se da bi se ta tehnika mogla primijeniti u kazalištu sjena.

I tako su "wycinanki" - tehnika teatra sjena - i razgovori postali dijelovi spektakla o povijesti sela Pierog, u kojemu su nastupali pravi likovi. U selu je živio gospodin Kaczorek, pa se na ekranu pojavio lik gospodina Kaczoreka, a ne nekoga nepoznatog. Prvi put su stanovnici sela vidjeli svoju povijest koja se oblikovala na predlošku povijesti stvarnih obitelji.

Drugi primjer je suradnja s engleskom fotografkinjom Sue Green, koja se bavi sociološkom fotografijom. Zajedno sa stanovnicima sela u vatrogasnom domu pripremili su izložbu fotografija. Njezina metoda rada sastojala se u tome da se sa stanovnicima sela dogovarala i oni su joj govorili što bi trebalo slikati, što je u njihovom okruženju važno. Ako su to bili portreti, za koje su se stanovnici uostalom pomno pripremali, bili su snimani onako kako su to htjele portretirane osobe. Slike su bile izložene u vatrogasnom domu, a djeca iz sela dala su im naslove. Često je dolazilo do situacija koje zovemo "pojačanje". Jedan od seljaka napravio je sliku svog malog polja od tri-četiri hektara, i nazvao ju je *Kud god pogledam sve je moje*. Kada su djeca vidjela sliku i naslov, onda su neki od njih napisali da hoće ostati na selu, iako su ranije izjavili da žele odavde pobjeći.

I treći način djelovanja je moj omiljeni - "putujuća kamera". Godinu dana ranije po selu je od kuće do kuće putovala sveta slika. Više ne znam tko je izmislio da se na sličan način po selu pošalje video kamera. Stanovnici sela imali su kod sebe kameru na 10-15 minuta, i mogli su snimati što god su htjeli, a nakon toga su prenosili kameru

¹ pierogi - narodno jelo od tijesta punjeno kupusom, gljivama, mesom itd., slično hrvatskim vanjkušima

² wycinanki - vrsta likovnog izražaja karakteristična za folklornu umjetnost u nekim regijama Poljske. Obično ornamenti ili likovi izrezani iz papira škarama (npr. na jugu Poljske, Podhalu se to radi škarama za striženje ovaca).

Fotografije dokumentiraju projekt *4 x Pierog - ili vlast za maštu* koji je realiziran u selu Pierog u vojvodstvu Siedlce u organizaciji Laboratorija kreativne edukacije Centra suvremene umjetnosti Ujazdowsky u Varšavi

u sljedeću kuću, tako da je kamera bez snimatelja, proputovala cijelo selo. Kada se popunila cijela kazeta, tada se u vatrogasnom domu održala projekcija filma. I to je bio naš prvi uspjeh, jer, kako se pokazalo, prvi put nakon četrdeset godina okupilo se cijelo selo. Starce koji nisu mogli hodati su donijeli na projekciju. Film je trajao tri sata. Svi su ga gledali do kraja, spontano i glasno reagirajući. I možda zahvaljujući tome što su povjerovali da se mogu svi sastati, napraviti nešto zajedno, uspjeli su promijeniti svoje okruženje.

Naravno cilj svega toga nije bio da se izbetoniraju ceste, ali mislim, ako su i to postigli, to je dobro. Ono što se događalo u sferi kreativnog djelovanja, prenosilo se na sferu djelovanja u vlastitom okruženju.

Małgorzata Muszańska:

Kako su vas dočekali kad ste započinjali svoje djelovanje?

Janusz Byszewski:

S nepovjerenjem. Prve godine u stvari nismo zakoračili ni u jednu kuću. Moglo bi se reći da smo radili s djecom, i da smo preko njih našli put do roditelja te djedova i baka.

Małgorzata Muszańska:

Koliko ste vremena trebali da napravite nešto zajedno?

Janusz Byszewski:

Dvije godine. Prve godine mnogo smo toga radili vani. Tek četvrte godine su nas pozvali u kuće, bili smo primljeni, razgovarali smo, stanovnici Pieroga saznali su naša imena, s nekima smo se sprijateljili. Treba ipak podsjetiti da smo radili samo ljeti. Odakle i naziv: *4 x Pierog*. To se odnosi na naša četiri susreta, na to da su

naše ploče podijeljene na četiri polja i na glasovitu izložbu *4 x Pariz*. Htjeli smo pokazati da se osim četiri razdoblja u francuskoj umjetnosti može pripremiti manja izložba, na primjer, o stanovnicima Pieroga.

Maria Paczewska:

Važno je bilo i pitanje procesa. Pitanje što smo uopće htjeli postići u Pierogu. Sada je lako reći, ali tada od nas tridesetero što smo tamo radili, tj. među umjetnicima, nije bilo suglasja ni o jednoj stvari. Umjesto toga bilo je mnogo sumnji dok se naš rad u prvoj fazi odvijao u nama samima. Upravo smo mi pitali sami sebe: što hoćemo postići? Čiji je ovo projekt? Je li to nešto što postoji izvan sela? Je li u našim glavama nastala neka ideja, a oni će je samo realizirati kako mi diktiramo? I kako dovesti do toga da taj projekt bude zajednički, jer očito stanovnici Pieroga nemaju takve umjetničke potrebe! Kada bismo neposredno pitali kakve su potrebe stanovnika sela, bio bi to problem košnje jer su vjetar i tuča uništili sve, nije bilo asfalta a do najbliže trgovine s kruhom imali su četiri kilometra, u selu nije bilo crkve, nema autobusne stanice, škole, policijske postaje, trgovine. Rijetko možeš naći takvo mjesto u kojem nema ama baš ništa.

Małgorzata Muszańska:

Zašto ste izabrali baš to selo?

Maria Paczewska:

To je selo jednostavno bilo najbliže Domu kreativnog rada u mjestu Chlewiska, koji smo često koristili organizirajući projekt Laboratorija kreativnog rada. Stanovnici sela su radnici i seljaci - ljudi koji u njemu samo stanuju, dok rade u Varšavi i Siedlcama. Selo je

siromašno, s osjećajem nedostatka perspektive, rekla bih strašno sirovo i jednostavno, s osjećajem dekadencije. Mi smo u glavama imali umjetničke ideje, a oni su imali realne probleme. I tu se uistinu odigravala golema preobrazba i revalorizacija poimanja nekih stvari, našeg poimanja. Podjele su bile među nama.

Małgorzata Muszańska:

Jeste li radili u nekim tematskim skupinama?

Maria Paczewska:

U jednom je trenutku došlo do kristalizacije interesnih skupina oko nekih tema. To su bile povijest, korijeni sela ali i cesta koja nas je fascinirala kao mjesto. To je tzv. "ulicówka"³ - selo smješteno uz pjeskovitu cestu. Znali smo da su već četrdeset godina, od samoga rata, imali problema s tom cestom. Taj problem koji kao jedna zajednica, čak i uz pomoć sredstava koja su u jednom trenutku bila ponuđena selu, nisu znali riješiti. A situacija je zahtijevala konsolidaciju i realizaciju zajedničkog djelovanja. Stanovnici sela čak se i na tome planu nisu znali dogovoriti. Dakle, važno je bilo djelovanje te jedne grupe koja se bavila cestom i koja je taj zadatak tretirala kao kreativni izazov. Na toj su se cesti odigravale raznolike akcije počevši od metenja tih nekoliko kilometara sve do grabljenja. Svi su odjednom vidjeli da je došlo nekoliko desetaka ljudi i počeli smo mesti cestu, bez ijedne riječi.

Janusz Byszewski:

Da, ali koliko je bilo razgovora prije toga. Možemo li to da umjetnik mete cestu u selu Pierog nazvati kreativnim činom? Pitali smo se neće li to uvrijediti stanovnike sela, jer se takva akcija mogla protumačiti na dva načina: da je netko došao, i primijetivši da je prljavo, gura nos u tuđa posla, ili suprotno: kao znak pokore tj. dolazim

ovamo da vam pospremim.

Małgorzata Muszańska:

U kojem je trenutku u ljudima nastala promjena?

Maria Paczewska:

Ona nije nastala u nekom određenom trenutku. Oni su nas promatrali od samoga početka, ali na sreću, grupa se sastojala od pojedinaca i ako se iskoristi njihova snaga, to će uroditi plodom. Među nama su bili i instruktori iz domova kulture, a među njima i iz doma u Siedlcama. Cijeloga su života radili s djecom. Niz godina radili su kazalište, znali su to raditi, i prvo što su nam rekli je bilo: vi pričajte, a mi u deset imamo susret s djecom, nešto ćemo izmisliti - i otišli su. Oni su svaki dan radili kazalište. Nastale su i druge grupe koje, su na primjer, sjedeći u domu stvaralaštva stalno diskutirale. A oni iz kazališta dolazili su za vrijeme ručka i govorili: „Završili smo predstavu. Predstava je u 16. Dodite!” Radili su kazalište s djecom na različite načine, bez novčanih sredstava, to je bilo kazalište koje se koristilo starim predmetima.

Janusz Byszewski:

O čemu se radilo? Jurek Kaszuba radio je kazalište od predmeta iz pojedinih domaćinstava. To je, na primjer, bila staro glačalo ("Pogledaj, to je ona pegla koju je baka bacila na polje"), obruč od bačve ("To je moj obruč..."). I najvažnije je da su to bili predmeti s kojima su se ljudi poistovjećivali.

Maria Paczewska:

Ali važno je i ono što se zbivalo između ljudi. Jurek je tamo išao i nije znao da li će djeca doći ili neće. Prvog ih je dana pokupio pokraj ceste, a drugoga su ga već čučajući čekali na pola puta u polju. Nisu bili hrabri, ali se vidjelo da čekaju nekoga tko će doći, neki čovjek koji za njih ima vremena jer inače tamo nitko za njih nije imao vremena. I tako su nastale prve predstave. Nastao je spektakl za koji su oni sami izabrali temu, na jednome posebnome mjestu u selu, napuštenom zbog financijskih poteškoća njegova vlasnika koji je bankrotirao. To je bila zgrada koja je poslužila kao pozadina za cijelu predstavu. A što su učinili odrasli? Odrasli su, kao i obično, došli pogledati što rade djeca. Prvi kontakt s odraslima bio je takav da su oni bili gledalište, došli su

³ selo duž ceste, sagrađeno prema nacrtu

nesporedno s polja, s kosama, traktorom. Još se nisu oblačili kao za kazalište. Vidjeli su da se s djecom ne događa ništa loše, da je sve zgodno, veselo. Sve me malo podsjećalo na ulično kazalište. Naša kolegica Engleskinja, specijalist za ulične predstave koja je radila s manjinama u Engleskoj, primjenjivala je iste metode rada kao i u Engleskoj. Kazališni spektakl odjednom je počeo biti izazov i za gledalište. Pokazalo se da se pojavila nova životna situacija, da ima ljudi na ulici, tj. na polju - izašli su isto kao što se izlazi na ulice u Birminghamu ili Londonu. Nastala je situacija, koja je na neki način organizirala taj prostor. Poziv na sudjelovanje dobili su oni koji su osjetili da im je upućen. Počela je neverbalna komunikacija. Nastala je posve drugačija formula upoznavanja, fizičkog kontakta. Oni su dodirivali kosu naše tamnopute kolegice iz Jamajke, zainteresirani različitošću, jer do sada nikada u selu nije bilo nikoga tako egzotičnog. O svemu je odlučivalo vrijeme, nije bilo scenarija, stvari su krenule, razvijale se, postupno dobivale na tempu.

I mi smo se pomalo predavali stvarima koje su se događale oko nas. Jednom su nas, na primjer, pozvali na svadbu. I odjednom se pokazalo da je umrla najstarija stanovnica sela - sudjelovali smo dakle istovremeno i u svadbi i u karminama, nekako prirodno. Drugi put smo planirali dolazak u selo, a tamo su svi bili u polju jer se spremala kiša i prirodno je bilo da im idemo pomoći u košnji. Prestali smo biti stranci. Oni su razmišljali zašto mi to radimo, to je za njih bilo intrigantno. Na početku nisu bili u stanju razumjeti što od njih očekujemo. U jednom trenutku smo ih nakon, čini mi se, jedne izložbe, ponudili bombonima. A oni su pitali: Kako to? Vi ste nas pozvali na predstavu i sada nam zahvaljujete da smo došli? Jednostavno nisu mogli to shvatiti. To je prekoračilo njihove norme. Dom kreativnog rada smatrali su za sada jako elitarnim: s teniskim igralištima, s bazenom, sa super-sobama itd. Tamo su obično dolazili ili stranci ili stvaraoci iz Varšave, i prvi put se dogodilo da je netko prekoračio granicu i došao u selo. I ne samo iz dvorca, nego i iz cijelog svijeta došli su ljudi posjetiti Pierog. To je bilo kao da se pred njima otvorio sasvim drugi svijet. Kada su se s nama susreli, govorili su "kao da gledamo televiziju, toliko se toga događa"

Pred kućama su imali klupice, sjedali bi na njima, stajali bi uz ograde, a mi bismo šetali, pričali, zaustavljali se. Oni bi imali kolače. Pitamo ih: pečete li ih obično? Ne, ne, ali upravo su mislili da ćemo doći. Počeli su nas očekivati.

Još dva važna događaja: prvi je katalog koji su pripremili Englezi - vrlo jednostavan, fotokopiran za svakoga stanovnika sela, a drugi su informacije u tisku.

U *Gospodyni* (Domaćica) objavili su čitavu seriju članaka koji su dokumentirali to djelovanje na vrlo pristupačan način. To je za stanovnike Pieroga bilo neizmjereno važno. Odjednom su postali junaci - jedno malo nepoznato selo.

Čini mi se da su u cijelom projektu najzanimljiviji bili trenuci kada su se sasvim neočekivano u poduzimanju nekih inicijativa, preuzimanju odgovornosti, u velikom broju odazivali stanovnici sela. Jer kad je pokraj tebe netko kao "prosvjetno-kulturni djelatnik" - a mi smo upravo to i bili - onda se čovjek tome u većoj ili manjoj mjeri predaje. Ali u jednom trenutku oni su također počeli preuzimati odgovornost za neke stvari ili su barem pokušavali. Na primjer, bila je jedna noćna predstava koju je inicirala škotska umjetnica Mary Walters koja se bavi izradom slajdova, koristeći pri tome ne samo fotografiju nego prije svega manualne tehnike: slikanje, grebanje. Mary je napravila takav spektakl s djecom, koja su puštala pripremljene slajdove noću na drveću. Drveće koje je šumjelo je bilo podloga. Nastale su nevjerojatne slike: odjednom je čitava podloga šume bila preplavljena crvenilom, modrinom, i talasala se. Ljudi su gledali kroz prozore i vidjeli su da je vani sve plavo ili žuto, vidjeli su neke nevjerojatne slike, iako je uokolo bila mrkla noć. I zapazili su da su upravo djeca autori ovih izuzetnih događaja. Djeca, koja u stvari nisu trebala ništa znati nego su jednostavno na slajdovima 2x2 radila male radove, nekako nespretno, čija je uvećana slika prikazana na platnu koje je vijorilo na vjetru, postala neponovljiva pojava. Uopće se rijetko može tako lijepo projektirati neki umjetnički događaj.

Małgorzata Muszańska:

Je li to bila inicijativa djece?

Maria Paczewska:

Ne potpuno. Mary im je predložila te slajdove, i djeca su počela tražiti mjesto za projekciju koje ne bi bilo ekran. Prikazivali su slike na svojim cipelama, na odjeći, na sebi samima, na plafonu, na prozoru i kroz prozor. Otvarali su prozore i tada se pokazalo da kao ekran može poslužiti i šuma.

Imali smo nekoliko projektora. Jedna od tema je bila *Moja kuća iz snova*. Djeca su prikazivala te slike na svojim kućama, i neočekivano, na dva ili četiri mjesta u ulici pojavljivali su se šareni crteži. To je bilo jako originalno, ali i lijepo i egzotično. Dolazilo je do nekih situacija koje nitko od nas nije ranije izmislio, na primjer, kada je u sliku koja je bila prikazivana na jednoj od kuća ujahao sin domaćina. Slika iz triju projektora, pokretna, zaustavila se na zelenku i na jahaču. To smo snimili. Odjednom se pokazalo da je netko iz gledališta osjetio tu situaciju kao umjetničku i iskoristio pokret. Običan čovjek koji je došao na predstavu uključio se u to tako da je nadmašio sve prethodne ideje. Mary je pričala da nikada u životu nije imala takvu situaciju. Pokazalo se da takva djelovanja mogu biti inspirativna. Inicijative nastaju u trenucima kada ljudi steknu povjerenje, nađu vrijeme, dođu, uđu u situaciju ulažući nešto osim programa. Kada bismo ih htjeli uključiti pod svaku cijenu mislim da se nikada ne bi sjetili toga da sami mogu nečemu pridonijeti.

Janusz Byszewski:

Osim djelovanja o kojemu pričamo i koje, kao što vidite, u nama stalno izaziva emocije, jednako je važan bio trenutak stvaralačke refleksije i sveprisutno pitanje: Zašto to radimo? Zbog čega? Što hoćemo postići? Kojim metodama? Ta su se pitanja množila.

Maria Paczewska:

I nismo nalazili odgovore.

Janusz Byszewski:

To sam traganje nazvao - projektiranje kreativnih situacija. Kad se projektira situacija moraju se postaviti temeljna pitanja: Zašto to radim? Što hoću postići? Što učiniti da se izbjegne manipulacija? Kako projektirati situaciju, da se oni za koje ju projektiramo, uistinu u njoj nađu, da se mogu otvoriti, da mogu govoriti o sebi? Takvih pitanja je bilo mnogo.

Dvojica kolega Jurek Kaszuba i Wiesiek Karolak ta su pitanja također pretvorili u djelovanje. Jedne večeri napravili su putokaze s natpisima kamo, zašto, zbog čega, pošto, s kime... To je bila jako smjela odluka i značila je da otkrivamo naše sumnje i pitanja. Koautor cijelog projekta bio je Tomek Teodorczyk - psiholog, predsjednik Društva za psihologiju usmjerenu na proces. Upravo je on gledao projekt *4x Pierog* kao cjelinu, a ne samo kao elemente. Zahvaljujući njemu cijelo vrijeme tijekom naših traganja bilo je prisutno procesualno mišljenje.

Małgorzata Muszańska:

Znači li to što ste napravili da se iz svakog može izvući stvaralačka energija? Ili je to upravo stvar dobre pripreme, metode sudjelovanja objiju strana?

Maria Paczewska:

Ne znam na kakvu vrstu stvaralačke energije mislite? Kreativni ili nekreativni može biti svako od nas. Svako djelovanje konobara, kuhara, novinara, liječnika može biti kreativno. Za mene je kreativnost stav, to nije samo čin plastičnog djelovanja, i zato smatram da se iz svakoga od nas može izvući takva energija, ali ne u svakom trenutku i ne uvijek. Postoji mnogo nepogodnih situacija koje se ustaljuju u čovjekovom životu i okolnosti koje je jednostavno teško prebroditi. Zato čovjek nema mogućnosti da se pokaže kao kreativan ako mu za to ne stvorimo dovoljno dobre uvjete. Tu se radilo i o tome da ljudi uopće postanu aktivni, da ih privolimo da se počnu zanimati za određenu temu, da kažu nešto o sebi. Govorimo ne samo o stanovnicima sela Pierog nego o svima nama. Ima li itko od nas vremena da se sa svojih 40 ili 60 godina obračuna s vlastitim životom i da to, k tome, napravi u umjetničkom obliku? To inače nitko obično ne čini! Zašto bi to trebali raditi upravo stanovnici sela Pierog?

Bilo nas je umjetnika raznih specijalnosti. Stanovnici su nas upoznavali i s te strane, susretali su se s našim

područjem, s našim zanimanjem. Počeli su se malo više približavati nekim domenama umjetnosti: fotografiji, filmu, likovnoj umjetnosti, kazalištu; tj. umjetnost je počela biti prisutna u njihovom životu. Neke su stvari samo gledali, neke slušali. I odjednom, kada bi se pokazalo da i oni imaju nešto za reći, govorili su. Kad smo im predložili da naprave nešto trajno od tragova koje im je ostavio život, od fotografija, različitih predmeta, prihvatili su to kao izazov, jer su imali mogućnost prikazati dio svoga života na način koji će biti odraz njihove ličnosti i onoga što rade: njihove društvene funkcije, položaja u selu, nekih iskustava, obitelji, onoga što se tamo dogodilo. Ovaj oblik određene umjetničke instalacije bio im je jednostavniji.

Odrasli su se rijetko prihvaćali kista. Djeca su radije slikala svoje doživljaje ili govorila o sebi crtežom, odrasli su radije upotrebljavali predmete koji su za njih imali značenje: od članske iskaznice do predmeta koje su uspjeli sačuvati još od ratnih vremena, iz zatočeništva. Ti su predmeti bili trag njihova prijeratnog života: fotografije, obiteljski predmeti vezani uz obiteljska sjećanja, povezani s poslom, s poljem ili bilo čim drugim, izrezani likovi iz papira („wycinanki“), svadbeni buket... Odrasli su radije stvarali objekte poput instalacije nego slike. Priča pomoću predmeta mnogo je jednostavnija jer svaki od ovih predmeta ima svoju povijest, ima nekakav emocionalni naboj, a izbor ovoga ili onoga predmeta odluka je određena važnošću određenih stvari u našem životu: je li važnija slika djeteta ili partijska iskaznica? Važni su odnosi između tih predmeta, njihov uzajamni položaj. Oko tih objekata nastajali su tekstovi, komentari. To su bili različiti radovi stvoreni različitim tehnikama, na primjer, strip. Jedna je žena ispričala svoju priču izrezanim likovima iz papira („wycinanki“). Izvrstan rad. Ovdje nije najbitniji umjetnički dojam, bitno je da su ovi ljudi poželjeli govoriti o sebi, vratiti se uspomenu. Shvatili su da to ima smisla, ispričati o sebi još nekome, pokazati svoja iskustva, svoj život.

Janusz Byszewski:

Pokazati svoju dobru i jaku stranu.

Ja sam radio s 35-godišnjim Zdzisławom. On nije znao pisati. I jedina stvar kojoj smo se posvetili bilo je učenje pisanja njegova imena i prezimena. To je bilo tako važno da se je na kraju na cijeloj ploči potpisao velikim slovima. To je s umjetničkog gledišta bio jako zanimljiv rad. I kad su drugi stanovnici Pieroga na izložbi vidjeli tu sliku govorili su: O, naš Zdzisio, kako se krasno ovdje potpisao. A što je on napravio? Ostvario svoje snove.

Tamo se nalazio i "povijesni rad" s molitvenikom iz siječanjskog ustanka i sa satom iz 19. stoljeća. Autori - stariji bračni par - pokazali su sebe putem povijesti. Bilo je to za njih uistinu važno ostvarenje. Ovu metodu zovemo metodom demokratizacije medija. Ona se sastoji od toga da medije, koji su uvijek političko oruđe, u ruke dajemo onima protiv kojih se ono često rabi. Dali smo im kazalište, izložbeni prostor, fotoaparate, kazetofone,

video kamere...

Małgorzata Muszańska:

Je li ovaj projekt završio?

Janusz Byszewski:

Da, prije dvije godine.

Małgorzata Muszańska:

Znate li što se sada događa u tome selu? Navraća li netko onamo s vremena na vrijeme?

Maria Paczewska:

Instruktori. Tamo je bilo nekoliko osoba koje rade u vojvodstvu Siedlce. Oni se vraćaju u to selo, vraćaju se na plenere s djecom, za vrijeme godišnjih odmora, u okvirima vlastitih projekata. To i dalje živi svojim životom, i za to nemamo scenarija. Nije stvar u tome da smo sada odgovorni za selo koje smo razbudili. U prirodnom toku života, kao i u svemu, postoje praznici i obični radni dani. Ovo je bilo nešto poput praznika, nekog susreta, dugog gostovanja, koje se za sve pokazalo znakovitim, pa i za umjetnike. To je bilo važno iskustvo. Neki su se sprijateljili, održavaju kontakte, dopisuju se. Vraćali su se i novinari, nekoliko je puta bila *Gospodyni* (Domaćica). To se nije prekinulo 20. lipnja, nego se, na neki prirodan način, prekidalo negdje u ljudima, ili još dalje traje. U nama nadalje traje dobro sjećanje na to intenzivno razdoblje - na te četiri godine borbe i zadovoljstva.

Janusz Byszewski:

Nakon izložbe održalo se svečano vraćanje radova. Bila je jesen, svi su osjećali da je to vrijeme rastanka.

Małgorzata Muszańska:

Htjela sam još reći da mi se čini da se nešto učinilo i postiglo - nastao je put. Ranije je u selu bio makadam, vladalo je uvjerenje da ne vrijedi raditi ništa...

Maria Paczewska:

Nije bila stvar u tome da ne vrijedi, nego se ljudi nisu znali dogovoriti, nitko nije preuzeo inicijativu, nikome se nije htjelo raditi. Oni se ranije uopće nisu sastajali. Vatrogasni dom nije radio. Za vrijeme projekta otkrili smo da postoji vatrogasni dom i počeli smo ga upotrebljavati kao mjesto za sastanke. Sada imaju i trgovinu, sagradili su cestu, došlo je do neke konsolidacije.

Janusz Byszewski:

Vaše pitanje nije nam drago. Dosta mehanički miješamo djelatnosti u sferi kreativno-umjetničkih traganja s djelovanjem u društvenoj sferi. Bojimo se da smo potratili naše vrijeme ukoliko ne sagradimo cestu.

Małgorzata Muszańska:

Svrha moga pitanja nije da saznam jesu li oni sagradili

tri kilometra ceste, crkvu ili nešto drugo, nego je li promjena koja se dogodila u njima, to da su mogli govoriti o sebi, i dalje u njima prisutna?

Maria Paczewska:

Uopće nisam sigurna jesu li promjene koje su se dogodile trajne. Meni se čini da situacija nekog praznika, izuzetnosti pokreće izuzetne reakcije. U svakidašnjosti nije bilo razloga da se ljudi odjednom počnu dogovarati i organizirati neke filmske projekcije. Oni su samo to naglašavali da su se prvi puta uspjeli sastati, da je bilo veselo, lijepo, da su djeca, odrasli i starci bili zajedno, da su mladići bili pred kućama, da su zavirivali kroz prozor, ti tinejdžeri koji su uvijek protiv svega. To ih je jako privlačilo, ali čemu da oni nešto rade, da izlažu, kad su oni jedino željeli udvarati djevojkama. No i o čemu se je s njima moglo razgovarati? O djevojkama, o udvaranju, jer za njih je to danas najvažnije. Oni još ne znaju što bi dalje činili sa sobom, na koji način da se ožene, jer u selu kada ima djevojaka, sve su siromašne, djevojke iz grada ih neće, pa imaju problem, jer bi htjeli malo ludovati i imati zgodnu curu, ali gdje da je nađu. To nam je bila zajednička tema, a ne košnja ili pravljenje slika ili povijest sela. I naša uloga nije bila pričati im o tome kako su važni korijeni. O tome što je za njih važno odlučivali su sami. A mi smo samo slušali.

Janusz Byszewski:

Većina ljudi na selu hoće iz njega pobjeći. Naš projekt je bio upućen u suprotnom smjeru. I jako smo brzo to shvatili. I čini se da je to bilo jako važno iskustvo koje smo ponijeli iz Pieroga.

Maria Paczewska:

Ne bih iz toga izvlačila općenite zaključke za cijeli život: niti političke niti psihološke. Neka posebna revolucija se tamo nije dogodila, niti se trebala dogoditi. U stvari moraju proći godine da dođe do nekih promjena. Na promjene utječe mnogo činitelja, tako da sigurno nijedna vizija umjetnika, psihologa ili bilo koga drugog neće odjednom promijeniti nečiju svijest. Ali u tome što se dogodilo u Pierogu bilo je nekoliko važnih trenutaka. Stanovnici sela proživjeli su situaciju praznika i radosti zato jer se s njima netko pozabavio. Bili su na to ponosni i sretni. To je prekinulo njihovu tužnu stvarnost i svakodnevicu. Mislim da su osobito djeca naučila mnogo toga, da su otkrila svoje jake strane: sudjelovala su u predstavama, u likovnim akcijama. I odjednom su počela igrati važnu ulogu, jer su djeca na selu važna dok pomažu u polju, ali zapravo to dijete nema visoki položaj. Međutim, uz našu pomoć, djeca su postala junaci dana, odjednom su počeli svirati prvu violinu. Činjenica da smo za mišljenje pitali djecu, a ne starije, dokazala je odraslima da ponekad vrijedi pitati djecu, jer ona pametno i konkretno odgovaraju. Dogodilo se mnoštvo takvih osobnih situacija koje stranci neće nikada zaboraviti, jer do sada ih nitko nije dočekao s takvom susretljivošću i gostoprinstvom. I mi smo htjeli imati vlastite uspjehe

i zadovoljstvo, ugodno provesti vrijeme, pojesti komad dobrog kolača i porazgovarati.

U Pierogu su bile dvije važne osobe: mladić o kojem smo već govorili, mentalno retardiran, ali prihvaćen u selu, i Marysia, koja je bila otvorenija od ostalih, manje inhibirana, manje zauzeta drugim stvarima. Ona je bila naš vodič po selu i njena uloga našeg ambasadora u selu bila je snažna i važna ne samo za nju nego i za sve ostale. Mislim da je za Marysiu to bilo izuzetno važno vrijeme. Stanovnici Pieroga promatrali su naš rad i pitali se: Što vas u nama zanima? Zašto se bavite tako jednostavnim ljudima? U čemu je stvar?

Htjeli smo jednostavno razumjeti potrebe i mogućnosti stanovnika sela, a oni su to razumjeli i izašli su nam u susret. Sreli smo se. To je bilo "na putu" u Pierogu.

Janusz Byszewski:

Moj prijatelj iz Njemačke, umjetnik Robert Rehfeldt rekao je da "mašta treba drugu maštu". Mislim da je to dobar ključ za rješavanje takvih situacija, tj. naša mašta, da bi se razvijala, oblikovala, te uopće da bi mogla postojati, stalno treba druge mašte.

"K nama u Pierog kao Pierog nitko nije dolazio. U Chlewiska da, tamo su išla gospoda. Tamo su krasne zgrade, staklenici, i asfaltirana cesta sve do ulaza. A kod nas je pješčani put. Kad ono odjednom: zastavice, zvona, maškare, ukrašeno selo, svuda putokazi i neki crteži. Moj Sylwek i moja Kasia svaki dan su morali biti na probi. Sylwek je pričao u mikrofon, imao je ulogu. Nekoj su djeci ostavili te maske. Veliki praznik. Jednome udovcu čak su pomogli u skupljanju sijena. Bio je zadovoljan i iznenađen. Rekli su da će opet doći. Dobro bi bilo da svako ljeto bude tako. Makar zbog djece."
Kaczorkowa - žena seoskog načelnika

"Jako su bili dragi i gospoda i gospođe. Ljubazno su pitali može li se tako nešto napraviti. Zašto ne? Sva su djeca bila angažirana, bila je predstava u vatrogasnom domu, podijelili su uloge, napravili su posebne kape. To je bila prekrasna predstava. Prvi je put u Pierogu to bilo organizirano, a ljudi iz sela su dobrovoljno došli gledati. I nije trebalo platiti. Djeca su za tjedan dana naučila sve ove uloge. (...) Oni su nešto od nas uzeli za uspomenu, a oni su i nama ponešto ostavili. Ljudi su zadovoljni, jer je u Pierogu bio veliki praznik. Prvi put je bilo nešto za nas sve zajedno."
Kaczorek-seoski načelnik

"Na selu je djeci teško, često ih tjeraju da rade. Došli su umjetnici, dali su im mogućnost odmora, rasonode. Jer mi za to nemamo vremena. Kad su odlazili, zahvalili smo im. I oni su se nama zahvaljivali: ali zašto baš nama?"
Krystyna Kokoszka

"Nekada se selo znalo zabavljati. Bilo je zabava, maškara. Sada nam se neće, a ni snage nemamo. Bole koljena, ujutro gnjavi reuma. A oni su došli i nešto je počelo. Još su dva tjedna nakon njihova odlaska ljudi raspravljali, diskutirali. Svi su govorili da je bilo veselo."
Ryszard Kokoszka

"Došli su, svašta su radili, tek tako, za zabavu. Jendom su se maskirali, i išli su tako kroz selo. Svi su ih gledali. Zgodno i veselo."
Anna Piesek

* Janusz Byszewski od 1990. godine radi kao kustos u Centru za suvremenu umjetnost Ujazdowski Castle u Varšavi (Centre for Contemporary Art Ujazdowski Castle), Poljska. Radio je na mnogim umjetničkim i edukativnim međunarodnim projektima. Autor je dviju knjiga: "Here I am" i "The Other Museum". U suradnji MUZEOFORUM-a Slovenskog muzejskog društva i Muzejskog dokumentacijskog centra organizirano je predavanje "Drugi muzej. Od hrama do foruma" koje je Janusz Byszewski održao u Muzeju za umjetnost i obrt, 26 travnja 2001. godine.

S poljskog jezika prevela Barbara Kryzan - Stanojević